

Filozofija i književnost o svijetu i čovjeku: isto a različito

IRIS VIDMAR

Odsjek za filozofiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci, Sveučilišna avenija 4, 51 000 Rijeka
vidmar@ffri.hr

IZVORNI ZNANSTVENI RAD / PRIMLJEN: 19–09–13 PRIHVAĆEN: 04–11–13

SAŽETAK: Suvremeni trendovi analitičke književne estetike sve se češće suočavaju s pitanjem o tome koliko su filozofija i književnost slične, a koliko različite. Ovakvo problematiziranje proizlazi iz činjenice da postoji određeni prostor preklapanja između njih dvije, zbog kojeg se postavlja pitanje o tome što je to po čemu se one razlikuju. Jedan od načina da se na to odgovori jest da pobliže pogledamo i filozofiju i književnost, te da na taj način pokušamo pronaći neko svojstvo po kojem se razlikuju. Boran Berčić nedavno je sazeo ključna filozofska stajališta o tome što je filozofija. Analizirajući ta stajališta, u radu nastojim vidjeti koliko se onoga što se inače smatra distinktivnim svojstvom filozofije može primijeniti i na književnost.

KLJUČNE RIJEČI: Filozofija, institucionalna koncepcija književnosti, književnost, književni kognitivizam.

Književna filozofija ili filozofska književnost?

Suvremena analitička književna estetika sve se češće suočava s pitanjem o tome koje je razlikovno svojstvo književnosti, s obzirom na preklapajuća svojstva koja ona dijeli s filozofijom. Iako je kontinentalna estetska tradicija u velikoj mjeri obilježena brisanjem granica između tih dviju disciplina, čini se kako se i suvremeni trendovi analitičke estetike okreću pitanju sličnosti i razlika tih dviju primadona humanističkoga mišljenja. Nakon stoljeća i stoljeća nastojanja da se platonovski definiran sukob između književnika-pjesnika i znanstvenika-filozofa razriješi, donekle i iznenađuje trend pomirenja koje sada donosi brisanje granica između do jučer zaraćenih strana.

Ovome su trendu svakako doprinijela i deridovska, hejdenvajtovska i rortijevska razmatranja o nepostojanju jasne granice između disciplina poput povijesti, filozofije i književnosti, kao i takozvani trend rortifika-

cije filozofije, prema kojem filozofija prestaje biti znanost o “svijetu i čovjeku” i počinje biti umjetno proizveden narativ, semantička konstrukcija, koja, kao i književnost, referira samo na samu sebe i ne govori ništa o svijetu.¹ U takvom okruženju, filozofija ili gubi svoju znanstvenost ili postaje posebna grana književnosti. Ništa bolje ne prolazi ni književnost koja gubi svoj distinktivni humanistički aspekt i jedinstveni kognitivni doprinos i postaje samoreferirajući jezični konstrukt odcijepljen od svijeta i ljudskoga iskustva.

Da bismo na uspješan način spasili kako filozofiju tako i književnost od ovakvih promišljanja, ali i da bismo sačuvali njihovu distinktivnost i posebnost, potrebno je pomnije istražiti razloge njihova poistovjećivanja. Ovdje ću zanemariti kontinentalnu tradiciju i prostor rasprave omeđiti trenutnim promišljanjima analitičkih filozofa koji se bave književnom estetikom. Okvir ovome radu stoga čine sljedeće pretpostavke:

(i) Zajedničko intelektualno podrijetlo

Susan Stewart iznosi tezu prema kojoj “i za lirsku poeziju i za filozofiju možemo reći da proizlaze iz tradicija književnosti mudrosti” (Stewart 2009: 46) te da do njihova razdvajanja dolazi tek s Platonom, koji, iako referira na ono što uglavnom on sam naziva tradicionalnim sukobom između filozofije i književnosti, zapravo nastoji izgraditi “svoj intelektualni pothvat obzirom na kulturni autoritet pjesnika i dramskih pisaca” (47). Dobro je poznato kako Platon nastoji srušiti epistemološki i etički autoritet pjesnika kao edukatora i tu važnu ulogu u potpunosti prepustiti filozofima, no činjenica da se u svojoj filozofiji vrlo često oslanja upravo na književne forme dovodi u pitanje samu opravdanost njegova progona. Kao što mnogi filozofi ističu, sam je Platon jedan od najvećih književnika među filozofima i u svojim se djelima redovito koristi različitim književnim oblicima kako bi formulirao svoje filozofske mudrosti. Stanley Rosen ide i korak dalje i tvrdi kako je Platon i sam svjestan neadekvatnosti filozofije da odradi zadaću koju on sam pred nju postavlja, zbog čega i napada pjesnike i ismijava njihovu epistemičku vrijednost. Da bi dakle zahvatila mudrost i prenijela istinu, filozofiji je potrebna književnost.²

¹ Roger A. Shiner pripisuje ovaj stav Ellen Esrock, koja piše: “Oba teksta [književni i filozofski] su konstrukcije. Kada ih na taj način shvatimo, ne možemo ih usporediti s vanjskom stvarnošću, fizičkom činjenicom ili metafizičkim bitkom. Te tvorevine možemo procijeniti zanimljivima, dubokoumnima ili inovativnima, ali ne s obzirom na standarde ekstenzije nego samo s obzirom na tradicije iz kojih proizlaze. Samo tradicija, veliki tekstovi koji prethode djelu, pružaju osnove za procjenu” (preuzeto iz Shiner 2010: 23). Pod ekstenzijom se podrazumijeva referiranje na vanjski svijet i predmet u njemu.

² Vidi Rosen (2005). Jonathan Lear (2005) raspravlja o ulozi pjesničkih elemenata kod Platona.

Gotovo je neosporno da se filozofija i književnost velikim djelom preklapaju, kako formalno tako i sadržajno. Kao što Stewart ukazuje, i jedna i druga primarno su vezane uz jezično izražavanje: "I filozofi i lirski pjesnici su samostalni govornici, a njihov zajednički materijal je jezik – doista, oni dijele isti jezik, jer nije tako da postoje različiti jezici za svakoga od njih" (45).³ Richard Shusterman ide i korak dalje:

Ne možemo isključiti filozofiju iz književnosti reduciranjem književnosti na fikcijski diskurs, s obzirom na to da mnoga književna djela nisu fikcijska i teže istini. Štoviše, filozofija se koristi mnogim poznatim književnim žanrovima: esejima, dijalozima, pjesmama, meditacijama, traktatima, govorima, isповijestima, memoarima, pismima, diskursima ... (Shusterman 2010: 7)

Prigovor ovakvoj argumentaciji mogao bi biti taj da filozofija i književnost, ako već i koriste isti jezik i iste književne forme, ipak nastupaju s različitim ciljem. Stewart tvrdi kako je filozofija primarno zainteresirana za istinu i nastoji uvjeriti slušatelja u istinitost svojih tvrdnji, ili pak potaknuti skepticizam i suzdržavanje od suda. Nasuprot tome, pjesništvo, odnosno književnost, primarno nastoji ponuditi estetsko zadovoljstvo (pri čemu je ono najčešće definirano kao imaginativno, emocionalno i kognitivno) i ne otvara se procjeni u terminima istinitosti. Vrlo su glasni stavovi onih koji tvrde kako književnost ne smije biti procjenjivana u terminima istinitosti jer se time oduzima od njezine estetske dimenzije i instrumentalizira ju se.⁴ To je možda i istina, no potrebno je točno odmjeriti snagu takvih stavova. Nema razloga zbog kojeg ne bismo dozvolili da i autor književnoga djela nastoji prenijeti istinu ili pozvati na suzdržavanje od suda, kao što će se pokazati u ostatku rada. Ne želim ovdje ulaziti u problem namjere autora i pitanje realizacija tih namjera, no neosporno je da mnogi književnici svojim radovima ne žele samo izazvati estetski doživljaj. Još je i

³ Stewart nastavlja ističući kako ipak postoje razlike u svojstvima jezika svake od disciplina; jezik filozofa primjerice teži jasnoći i preciznosti dok je jezik pjesništva prepun simbola, epitafa i slično. Uzimajući u obzir šire shvaćanje književnosti koja uz lirsko pjesništvo uzima u obzir i ep, tragedije, komedije i narativnu umjetnost, može se formulirati argument kojim se tvrdi kako je filozofski jezik (kao i jezik znanosti) primarno usmjeren istini, pri čemu se teži jasnoći i nedvosmislenosti, dok je jezik književnosti samoreferirajući, bogat književnim svojstvima koja generiraju estetski doživljaj. Međutim, intuitivno koliko se ovakvo određenje činilo, Stewart ipak griješi kada te osobine drži primarnim svojstvima filozofskoga odnosno pjesničkoga govora. Kao što je Aristotel tvrdio, možemo zamisliti povijest ispisanu u stihovima i u rimi; na isti način možemo zamisliti filozofski tekst pisan u stihovima. Vratit ćemo se ovom problemu kasnije; za sada je važno imati na umu da suvremena književna estetika odbacuje definiranje književnosti putem ekspresivnih svojstava jezika ili načina na koji je on upotrijebljen (vidi Lamarque 2009); stoga ni razlikovno svojstvo filozofije i književnosti nećemo naći na tim osnovama.

⁴ Ovaj stav najjače brane Stein Haugom Olsen i Peter Lamarque; dobar primjer je njihova knjiga iz 1994.

važnije uočiti da u mnogim slučajevima procjena estetske dimenzije djela ne može isključiti pitanje procjene istinitosti ili opravdanosti onoga što djelo govori.

Ključni argument koji govori u prilog posebnosti jezika književnosti poznat je kao problem parafraziranja. Kao što i Stewart napominje, filozofski tekst može se prenijeti i u nešto drugačijoj jezičnoj formulaciji, odnosno može se parafrazirati a da sama ideja (istinitost ili plauzibilnost) time nije modificirana.⁵ No književni tekst nužno dolazi kao spoj forme i sadržaja i oni se ne mogu odvojiti: parafraziranje sadržaja lirske pjesme ili proznog romana, pa čak i prevođenje na drugi jezik, nužno dovodi do drugačijega estetskoga doživljaja. Moglo bi se stoga tvrditi da je razlika između filozofskoga i književnoga teksta u tome što književni tekst ne podliježe parafrazi. No važno je primijetiti da, iako je sasvim sigurno da parafraziranje nužno dovodi do drugačijeg (i vrlo vjerojatno smanjenog) estetskog doživljaja, odluka o tome može li se tekst parafrazirati bez gubitka estetske vrijednosti može se donijeti tek nakon što se za tekst odredi je li on književni ili filozofski. Stoga nam problem parafraze ne može pomoći da unaprijed odredimo razlikovno svojstvo.

(ii) *Tematsko preklapanje i književni kognitivizam*

Još jedan razlog zbog kojeg možemo govoriti o nejasnoj granici između filozofije i književnosti jest činjenica da između njih postoji svojevrsno tematsko preklapanje, pod čime ću razumjeti ne samo interes prema istim problemima nego i sličan kognitivni učinak na čitatelja. Kao što će se pokazati, i filozofija i književnost bave se primarno čovjekom i njegovim iskustvom propitkujući pritom neke od temeljnih pojmova i koncepcija kojima opisujemo sebe i svijet u kojem živimo.

Govoreći o književnosti, Martha Nussbaum ističe:

književnost govori *o nama*, o našim životima i izborima i emocijama, o našem socijalnom postojanju i ukupnosti naših veza. Kao što je Aristotel primijetio, ona doprinosi našem promišljanju o tome kako živjeti, zato što (za razliku od povijesti) ne bilježi naprosto da se ovo ili ono dogodilo; ona traži obrasce mogućnosti – izbora i okolnosti i toga kako su izbori i okolnosti povezani – koji se pojavljuju u ljudskim životima s takvom upornošću da ih moramo uzeti kao *naše* mogućnosti. I tako naš interes za književnost postaje [...] kognitivni: to je interes da uočimo [...] koje nam mogućnosti (i tragične nemogućnosti) život nudi, koje nade i strahove nosi i otvara. (Nussbaum 2010: 244)

⁵ Problem parafraze u kontekstu epistemološke rasprave o kognitivnoj vrijednosti književnosti posebno ističe Gordon Graham (1996). Martha Nussbaum upravo u tome vidi prednost književnosti nad filozofijom (vidi 1990).

U skladu s humanističkim shvaćanjem književnosti, Peter Lamarque i Stein Haugom Olsen razvijaju pojam mimetičke niti književnosti, pod čime razumiju činjenicu da se književnost bavi onim temama koje su nam bitne naprosto zato što smo ljudi: ono o čemu čitamo u književnim djelima odgovara onome što i sami doživljavamo u svijetu oko sebe, u interakciji s drugim ljudima. Pritom se koristimo različitim pojmovima (tematskim konceptima): raspravljamo u terminima slobode i istine, odgovornosti i krivnje, ljubavi i mržnje, svjesnog i podsvjesnog, pravednosti i sudbine. No upravo su to pojmovi koji su od centralne važnosti za filozofiju. Govoreći o distinktivno filozofskim pitanjima, Boran Berčić ističe:

Ono što nas primarno zanima jest koje je *točno* razumijevanje sebe i svijeta oko sebe... Želimo znati što mi stvarno jesmo i što svijet oko nas jest, ma što tko mislio o tome! Želimo znati je li nas stvorio bog ili smo produkt evolucije. Želimo znati jesmo li svjesni subjekt ili nama upravlja podsvjesno. Želimo znati jesmo li slobodni ili postoji sudbina. (2012: 371)

Vidimo dakle da se po samoj prirodi pitanja koje postavljaju, filozofija i književnost značajno ne razlikuju: između njih postoji poprilično tematsko preklapanje, kako u problemima koje otvaraju tako i u kognitivnom doprinosu koji imaju. Na temelju ovakvog shvaćanja književnosti razvija se teza o kognitivnoj vrijednosti književnosti, prema kojoj je književnost izvor znanja i razumijevanja o svijetu. Upravo će ova teza – teza književnoga kognitivizma – biti od ključnoga značaja u ovome radu. Ukoliko književnost ima kognitivnu dimenziju (koju za potrebe ovog rada možemo shvatiti kao tezu prema kojoj nam književnost govori nešto o onim pojmovima i koncepcijama kojima se bavi, pri čemu omogućuje čitatelju da produbi svoje razumijevanje tih pojmova i koncepcija), tada ona nije “samo” umjetnost⁶ i poput filozofije, otvara se procjeni u terminima istinitosti, plauzibilnosti i valjanosti teza koje promiče.

U ovom je kontekstu važno uočiti da upravo zbog ovako shvaćene književnosti uopće i ima smisla pitati se koja je razlika filozofije i književnosti. Neki filozofi, poput Philipa Kitchera, smatraju kako književna djela mogu ne samo biti inspirirana filozofijom, nego i razvijati vlastite filozofske sustave, a ovaj se stav sve češće može čuti i u kontekstu filmske i kazališne umjetnosti.⁷ Kitcherov primjer je književno djelo *Smrt u Veneciji* Thomasa Manna koje, iako u velikoj mjeri inspirirano Platnom i Schopenhauerom, uvelike nadilazi njihove doktrine i razvija svoju vlastitu.

⁶ Za potrebe ovog rada pretpostavit ću ponešto pojednostavljenu verziju književnog kognitivizma i zanemarit ću rasprave—centralne unutar književne estetike—o tome u kojoj mjeri kognitivna dimenzija određuje estetsku vrijednost djela.

⁷ Vidi Kitcher (2007), (2013).

Tezu o preklapanju filozofije i književnosti možemo promatrati i tako da se zapitamo o međusobnom utjecaju jedne na drugu. Gotovo da i nema književnog klasika koji nije inspiriran filozofskom teorijom, problemom ili doktrinom. Dovoljno je pomisliti na problem determinizma u *Kralju Learu*, aristotelovski metafizički sustav Danteove *Božanstvene komedije*, problematiziranje utilitarizma kod Dostojevskoga, nerazrješivi skepticizam o tuđim umovima kod *Otela*, nedostižnost znanja kod Hawthornea, metafizički nihilizam kod Mervilla, problematiziranje vrijednosti i odgovornosti znanosti u *Frankensteinu* i slično. Baš kao što se filozofi često koriste književnim djelima kako bi objasnili filozofske probleme, tako i književnici koriste filozofske probleme na kojima temelje svoja djela. Preklapanje filozofije i književnosti vidljivo je i u književnoj dimenziji filozofskih djela. Neki su filozofi, poput Platona ili Humea, često hvaljeni zbog svojih književnih umijeća, dok su neki, poput Sartrea, uz filozofska, pisali i značajna književna djela. Za neke mislioce, poput Stanislava Lema, sam je status neodlučan pa ih se nerijetko svrstava i među filozofe i među književnike.

(iii) Povijest ljubavi i mržnje

Povijesno gledajući, čini se da su u nekim trenucima filozofija i književnost zajednički nastupale protiv znanosti, prvenstveno u nastojanju da pokažu vlastitu kognitivnu vrijednost i sposobnost generiranja istina o svijetu. U nekim drugim epohama pak filozofija i književnost snažno su se suprotstavljale jedna drugoj, pri čemu su obje tvrdile superiornost nad onom drugom i veličale vlastitu sposobnost generiranja istine.⁸ Vrlo često se filozofiji pripisivala znanstvenost, a time i kognitivna vrijednost, postojanje znanstvene metodologije i, posljedično, jedinstveni doprinos znanju o svijetu, koja se književnosti negirala. Nasuprot tome, neki su književnost pokušavali utemeljiti kao estetsku disciplinu dok su je drugi tretirali kao zanimljiv slučaj “posebne” upotrebe jezika koja se, u najboljem slučaju, može analizirati po analogiji s formalističkim ili strukturalističkim analizama teksta, ili pak kao posebno vrijednu zbog doprinosa psihoanalizi,⁹ no nikako zbog njene distinktivne kognitivne ili umjetničke vrijednosti. Današnji trendovi ukazuju na važnost prepoznavanja kogni-

⁸ Kao dobar primjer ovako promjenjivog odnosa vidi Nicholas Saul (2002), koji analizira odnos filozofije i književnosti u njemačkom govornom području u razdoblju od 1700. do 1990. Tim Milnes (2003) analizira na koji način književnici romantizma odgovaraju na izazove filozofije, poput humovskog skepticizma. Jedan od najboljih pregleda odnosa filozofije i književnosti ponudio je Martin Warner (2010).

⁹ Olsen (1978, 1987) među prvima je pozivao na prepoznavanje i uvažavanje estetske dimenzije književnosti. Lamarque (2007) inzistira na prepoznavanju književnosti kao umjetničke vrste koja je nužno vezana uz estetiku. Vidi i Lamarque i Olsen (1994).

tivne dimenzije književnosti te na neprocjenjivi doprinos koji književna djela daju filozofiji, zbog čega se i javljaju stavovi o ujedinjavanju ovih dvaju disciplina i poteškoće pri određenju njihovih biti. Ostaje nam stoga da vidimo koliko su takvi stavovi opravdani.

Problem definiranja: filozofska i/ili književna svojstva

Jedan od načina na koji možemo odgovoriti na ovaj izazov jest preko traženja definicije filozofije. Jedno on najrecentnijih i najobuhvatnijih filozofskih promišljanja o naravi i definiciji filozofije ponudio je Boran Berčić (2012), koji otvara raspravu s dva klasična stava o tome što je filozofija. Prema jednome od njih, filozofija je stav prema životu, a ne teorijska disciplina. Takvo se shvaćanje filozofije ponekad vezuje uz antičke filozofe poput Sokrata ili Seksta Empirika, koji su svojim životom oprimirali svoju filozofiju. Richard Shusterman ukazuje na tu činjenicu u nastojanju da odredi granicu književnosti i filozofije i da odgovori na pitanje može li filozofija opstati bez nekog oblika književnoga zapisa:¹⁰

Kako bi pokazali da je filozofija nešto više od “obične” književnosti (poetske ili retoričke, pisane ili oralne), antički su filozofi često inzistirali na tome da su njihovi podvizi nužno način života, radije nego li oblik jezika, da se filozofija mora izraziti u djelovanju koje nadilazi prazno govorenje ili tekstualne natpise. (Shusterman 2010: 8)

Plauzibilno je pretpostaviti da filozofija kao način života ne potrebuje pisanu riječ za svoje ostvarenje, posebno ako se “stav prema životu” dovede u vezu sa Sokratovim načelom “Spoznavaj samoga sebe”. Shusterman pokazuje kako ovakvo shvaćanje filozofije povlači stav da je filozofija primarno povezana s kontemplacijom, samorefleksijom i promišljanjem koje, barem na prvi pogled, ne mora biti izraženo u nekom pisanom (književnom) obliku. Međutim, upozorava autor, filozofija koja ne bi bila vezana uz neki oblik zapisa ne bi mogla preživjeti smrt svojega tvorca, kao što pokazuje i Platonovo pisanje o Sokratovoj filozofiji. Štoviše, tvrdi Shusterman, “čini se da je filozofija po prvi put sebe uspostavila upravo

¹⁰ Važno je ukazati da je unutar engleskoga govornoga područja ova rasprava dodatno zakomplicirana činjenicom da termin *literature* obuhvaća znanstvene radove, fiktivna djela, lirsko i prozno pjesništvo, biografije i autobiografije, filozofska djela, dnevnik i slično. Nasuprot tome, u hrvatskome jeziku ipak postoji razlika između književnosti (koja obuhvaća fiktivna djela, lirsko i prozno pjesništvo, dramsku umjetnost, autobiografije i biografije, dnevnik, beletristiku i slično) ali se razlikuje od onoga što nazivamo stručnom literaturom, kamo spadaju filozofski tekstovi. Zbog toga se ovako definiran problem o odnosu filozofije i književnosti može činiti umjetnim ili banalnim, no nadam se da će rasprava pokazati kako on ipak poziva na ozbiljno filozofsko promišljanje koje nadilazi samu terminologiju.

kroz Platonove briljantne književne zapise o Sokratovom životu i smrti za svrhe filozofije” (2010: 8). Važno je napomenuti da i filozofija shvaćena kao refleksija izražena, proživljena i formulirana samo na jeziku misli ne može nikada prerasti u dobro razvijenu filozofsku doktrinu i uvijek ostaje epistemološki neadekvatna. Čovjek potrebuje druge ljude kako bi izražavao svoje misli i raspravljao o njima. No, tvrdi Shusterman, takav postupak već pretpostavlja jezičnu formulaciju u nekom književnom obliku.

Neovisno o tome može li se filozofija kao stav prema životu u potpunosti odvojiti od književne prakse, primijetimo ipak da je ovakvo određenje filozofije previše općenito; nečija “filozofija života” i način ponašanja ne može se izjednačiti s filozofijom kao znanostu koja uključuje cijeli niz različitih područja i disciplina. Uz to, nisu ni veliki pisci književnih djela bili imuni na “stav prema životu”, svjetonazor koji su željeli izraziti u svojim djelima. Jedan od najboljih primjera za to jest stvaralaštvo Antona Čehova koje se često opisuje kao izraz nihilističkoga stava prema životu. Geoffrey Borny nedavno je oštro kritizirao takve stavove i analizirajući Čehovljeva pisma i književna djela pokazao kako je njegova primarna stvaralačka motivacija bila podijeliti s ljudima svoj svjetonazor, primarno obilježen vjerom u napredak i čovjekovu mogućnost da stvaranjem i radom svoj život učini boljim:

Neke od najekstremnije pogrešnih interpretacija Čehovljevih drama posljedica su toga što producenti nisu uspjeli realizirati piščev svjetonazor na pozornici. Vizija života izražena u Čehovljevim dramama izraz su cijeloga njega, a ne samo njega-umjetnika. Taj umjetnik koji je pisao drame i kratke priče bio je ujedno i liječnik, borac za okoliš, istraživač i filantrop. Tek kada istražimo Čehovljeva djela u svjetlu mnogih njegovih uloga možemo vidjeti kako je važan njegov smisao za socijalnom odgovornošću u njegovoj cjelokupnoj viziji stvarnosti. Čehov možda nije eksplicitno opisao svoj svjetonazor u obliku manifesta, ali je on ipak impliciran u njegovim djelima. (Borny 2006: 22)

Drugi stav o filozofiji, koji proizlazi iz same etimološke definicije filozofije, temelji se na ideji da je filozofija ljubav prema mudrosti; upravo na tim osnovama Platon ustoličuje filozofe kao jedine prave vladare, s obzirom na to da su samo oni dovoljno mudri da uspostave i vladaju idealnom državom. Berčić smatra kako je takva definicija previše neodređena, primarno zato što nije sasvim jasno što je mudrost. No ukoliko se mudrost na bilo koji način povezuje sa znanjem, istinom i razumijevanjem, kao što suvremeni trendovi u epistemologiji pokazuju, tada nema razloga da samo filozofiji pripišemo povezanost s mudrošću.¹¹ Kao što će se ovdje

¹¹ Za suvremene rasprave o znanju, mudrosti i razumijevanju vidi Roberts i Wood (2007). Časopis *Acta Analytica* (2012) bio je posvećen znanju, mudrosti i razumijevanju i tamo objavljeni radovi pružaju najbolji uvid u trenutnu diskusiju o ovim problemima. O tome kako književnost doprinosi znanju i razumijevanju vidi Vidmar (2013).

pokazati, književnost se prirodno može povezati sa istinom, znanjem i razumijevanjem pa nema razloga tvrditi da je mudrost nešto što pripada isključivo domeni filozofije.

Odbacivši ova dva preliminarna shvaćanja filozofije, Berčić prelazi na prvu definiciju. “*Filozofija je traganje za istinom!*” (360). Naravno da ovako općenita definicija uopće ne može objasniti što je to što filozofiju čini posebnom i drugačijom u odnosu na ostale discipline koje također “traže” istinu, ali nam u kontekstu ovoga rada nameće potrebu da se zapitamo o vezi književnosti i istine.

Kao što smo vidjeli u uvodnome dijelu, sve do Platonova protjerivanja pjesnika, književnost je imala povlašteni status kada je u pitanju istina. S Platonom je takav stav napušten, što je izazvalo stoljeća duge rasprave o tome koliko je književnost zapravo u stanju prenijeti istinu. Od aristotelovskoga stava o poeziji koja daje uvid ne samo u ono što već jest i u ono što bi moglo biti, do definicije književne proze kao imaginativnoga (a time i izmišljenoga, dakle netočnoga i ne-faktičnoga) pisanja, suvremeni je književni kognitivizam danas ipak skloniji prepoznati neraskidivu vezu književnosti i istine, odnosno činjenicu da zato što govori istinu o svijetu (ljudima, društvima, političkim sustavima i ostalim temama kojima se bavi), književnost ujedno može biti izvor znanja o svijetu (ljudima, društvima, političkim sustavima i ostalim temama kojima se bavi). S jedne strane, sami su književnici inzistirali na faktičnosti, istinitosti i točnosti onoga o čemu pišu. Od realista poput Dreisera i Flauberta preko modernista poput Lawrencea i Joyca, pisci su rijetko isticali imaginativnost u stvaranju i radije su kao svoju primarnu motivaciju navodili potrebu da pišu o onome što vide oko sebe ili onome što je bivalo predmetom istraživanja drugih znanosti poput psihologije.

S druge strane, neki su pjesnici nastojali dati povlašteni autoritet umjetničkome uvidu naspram filozofskoga, znanstvenoga ili pak onoga do kojega mogu doći “normalni” ljudi. P. B. Shelley ostao je zapamćen i po svojoj tezi o pjesniku kao o onome koji zahvaća istinu i ljepotu, dok je Wordsworth svojim lirskim stvaranjem nastojao razriješiti hjumovski motiviran skepticizam o nemogućnosti postizanja istine empirijskom metodom uspostavljajući doktrinu o autentičnosti umjetničkoga stvaranja i njezina epistemičkoga autoriteta nad svim ostalim metodama spoznaje.¹²

Ideju o posebnoj vrsti istine, *sui generis* istini, koju umjetnost generira branili su i neki filozofi, među kojima najglasnije Iris Murdoch.¹³ Takvi nas međutim stavovi ovdje ne zanimaju; teza književnoga kognitivizma prema kojem književnost prenosi istinu može se braniti i ako se

¹² Vidi Milnes (2003).

¹³ Lamarque (1996) je ponudio najbolju analizu i kritiku stava Iris Murdoch.

pretpostavlja korespondencijska teorija istine (u smislu da ono što je u romanu opisano odgovara stanju stvari u vanjskome svijetu). Peter Swirski primjerice tvrdi da

Danas znamo mnogo više o ljudima, društvima i općenito o svijetu no što smo znali u doba Homera, i književnost reflektira (iako ponekad i pogrešno predstavlja) to znanje. Toliko koliko književnost doprinosi istraživanju, književno znanje jest kumulativno u istom smislu u kojem je to znanstveno ili matematičko znanje. I, u tom ključnom smislu, književnost je jednako progresivna kao i bilo koja druga disciplina usmjerena na razumijevanje svijeta! (Swirski 2007: 56)

Je li, i u kojoj mjeri, opravdan stav o “istinitosti” književnosti (a time i o njezinoj mogućnosti da nam prenese znanje) za sada je sporedno; u ovom smo dijelu nastojali vidjeti da se opreka filozofija – književnost ne može graditi na ideji da filozofija jest, a književnost nije, povezana s istinom i, posljedično, sa znanjem koje se prenosi. Naravno da u konačnici, kao što i Berčić pokazuje, veza filozofije i istine jest trivijalna (“Filozofsku teoriju nećemo prihvatiti ako nije istinita”, 360) a ne određujuća (“definicija filozofije kao potrage za istinom *nije dobra definicija* jer i niz drugih disciplina isto tako predstavlja potragu za istinom”, 360), no ovdje nam je važno uočiti da i književnost spada u domenu disciplina koje se bave potragom za istinom.¹⁴

Drugi pokušaj definiranja filozofije Berčić generira preko nastojanja da objasni koja bi to bila filozofska pitanja, nasuprot pitanjima kojima se bave druge discipline:

Filozofski problemi su legitimni intelektualni problemi [...] Međutim, to su problemi za koje *još ne postoji standardna metodologija rješavanja* [...] Odgovore na filozofska pitanja ne može se dobiti ni *promatranjem činjenica*, ni *eksperimentom*, ni *mjerenjem*, ni *statističkom analizom*, ni *obradom muzejske građe*, ni [...] Naprosto nije jasno kako doći do odgovora na filozofska pitanja! (360)

Povijesno gledajući, iz filozofije kao iz zajedničkoga jezgra postepeno su se izdvajale ostale discipline, preuzimajući ne samo posebne metode nego i posebna interesna pitanja. Suvremeni model naturalizacije filozofije samo potvrđuje ovu tezu. No Berčić smatra kako to ipak ne znači da

¹⁴ Naravno, poseban je problem pitanje u kojoj je mjeri veza književnosti i istine trivijalna a u kojoj određujuća. Neki su književni žanrovi, poput znanstvene fantastike, posebno određeni upravo odstupanjem od istine. Uz to, za razliku od ostalih disciplina usmjerenih na istinu i znanje, književnosti se mogu tolerirati pogreške, neistine pa čak i namjerno iskrivljeno predstavljene činjenice. Za raspravu o tome kako spasiti istinitost književnosti u ovakvim slučajevima vidi Vidmar (2012b).

će filozofija jednom nestati, odnosno da pitanja prestaju biti filozofski relevantna samo zato što se razvijaju discipline koje se njima bave. Ako išta, trend naturalizacije naprosto pokazuje da je filozofija povezana s ostalim disciplinama i da uvažava rezultate do kojih one dolaze (kao što bi i one trebale uvažiti ono što filozofija ima za reći o njima). U tom smislu, dakle, definirati filozofiju kao disciplinu koja se bavi nerazvrstanim pitanjima za koja ne postoji metoda rješavanja nije obećavajući pokušaj.

S druge pak strane, filozofija često postavlja pitanja (samoj sebi i ostalim znanostima) koja su mnogo dalekosežnija no što se ostale discipline to usude. Filozofi su tako konstruirali cijeli niz pitanja, obično zamaskiranih u scenarij misaonog eksperimenta, o prirodi svijesti, mogućnosti transplantacije mozga i dijelova tijela davno prije no što su znanosti uopće spoznale da postoji potreba da se takva pitanja postavljaju.

Ovakva pronicljivost i dalekosežnost prema nekim su autorima još i uže vezane za književnost nego za filozofiju. Philip Kitcher (2013) navodi utjecaj koji je na njega imao Hermann Broch svojom tezom da se književnost bavi onim pitanjima koje je znanost ili protjerala iz svoje domene zbog njihove neprivlačnosti ili s onim pitanjima s kojima se znanost još nije spremna suočiti. U tome najčešće prednjači žanr znanstvene fantastike, koji je obilježen time da, oslanjajući se na trenutna znanstvena postignuća, ide nekoliko koraka naprijed i propitkuje njihove posljedice.¹⁵ Isto tako, Martha Nussbaum (1986) tvrdi da niti znanost, niti filozofija ne objašnjavaju i ne bave se nekim temeljnim ljudskim problemima na način na koji to radi književnost. Jedan od mnogih primjera o kojima govori jest način na koji grčke tragedije tematiziraju i problematiziraju ulogu sreće u životu ljudi.

Izuzev “nesvrstanih” pitanja, filozofija i književnost velikim se dijelom preklapaju i u metodologiji kojom se koriste u nastojanjima da na ta pitanja nađu odgovore. Tako mnogi ističu sličnost između književnoga djela i filozofskoga misaonoga eksperimenta, ističući kako je razlika naprosto u stupnju elaboriranosti i detalja koje književno djelo ima u odnosu na misaoni eksperiment.¹⁶

Treći pokušaj definiranja filozofije svrstava filozofiju na stranu znanosti, inzistirajući na tome da su “*Filozofske teorije nagađanja o svijetu*

¹⁵ Nbrojeno je primjera na koje se ovdje možemo pozvati. Primjerice, *Frankenstein*, kojeg se često smatra početkom gotičkog žanra i žanra znanstvene fantastike, nije naprosto “plod” bujne i neograničene mašte autorice Mary Shelley, već je ona potaknuta medicinskim nagađanjima svojega doba o tome postoji li “živa tvar” te može li ona donijeti život u mrtvo tijelo. (Vidi McLarren (2004) koja analizira intelektualno okruženje kojem je Shelley pripadala i teme o kojima se raspravljalo, a koje su u značajnoj mjeri kod nje zastupljene.)

¹⁶ Ovaj stav najglasnije zagovaraju Carroll (2002), Swirski (2007) i Davies (2007).

isto kao i znanstvene teorije [...] I filozofija i znanost imaju isti opći cilj i istu opću metodologiju! I filozofija i znanost nastoje pružiti odgovore na pitanja o svijetu u kojem živimo. I filozofija i znanost nastoje objasniti pojave u svijetu!” (362).

Svrstavanjem filozofije na stranu znanosti ona je oštro suprotstavljena umjetnosti i književnosti, ali i onima koji ju, poput Rortya, drže teorijskim konstruktom koji u konačnici ne govori ništa o svijetu. Berčić dalje ističe kako filozofija ipak ide korak dalje od znanosti s obzirom na stupanj općenitosti i apstraktnosti; u tom smislu filozofija jest znanost ali se od ostalih znanstvenih disciplina razlikuje upravo u stupnju apstrakcije (a ne u vrsti problema kojima se bavi ili metodama kojima se pritom koristi). Ontologija, primjerice, koja nastoji pronaći “najopćenitije kategorije svega što jest” (364) po svom je dometu daleko obuhvatnija od bilo koje druge znanosti.

Berčić nije jedini koji filozofiju vezuje uz apstraktnost i općenitost. Richard Eldridge primjerice tvrdi da je upravo vezanost filozofije uz apstraktnost i općenitost ono što ju primarno razlikuje od književnosti, koja nužno ostaje vezana uz partikularnost i pojedinačnost. Određujući i filozofiju i književnost kao “oblike pažnje”, Eldridge tvrdi da upravo iz takve određenosti jedne i druge slijede njihovi nedostaci, kao i potreba za međusobnim nadopunjavanjem:

U svojem najapstraktnijem i najopćenitijem smislu, filozofija teži tome da odredi ono za čime bismo u idealnim okolnostima trebali težiti, ili one obveze i ciljeve koje bi se u idealnim okolnostima najviše isplatilo imati, čak i ako njihovo ispunjavanje ostaje kontingentno i isprekidano. Nastojanje je filozofije, *inter alia*, da odredi pravednost kao idealni oblik socijalnoga života ili moralnost kao idealan oblik osobnih i direktnih interpersonalnih veza, ili istraživanje kao idealni oblik kognitivne aktivnosti sa stvarnošću [...] Ipak, svako takvo nastojanje barem je načelno podložno tome da bude na jedan fantastičan način *ad hoc* i isprazno u odnosu na empirijske detalje trenutnih materijalnih uvjeta koje djelomice barem ostaju smetnja i ne mogu se tako lako pomiriti s traganjima za idealima. Tiranska, sektaška dominacija može pak proizići iz pokušaja da se fantastični ideali stave u praksu. Čini se dakle da filozofija potrebuje književnost kako bi putem pažnje koju književnost daje tome kako bi se partikularnosti trebale realizirati ispravila svoje neispravnosti i izbjegla komičnu irelevantnost i realizaciju dominacije. (Eldridge 2009: 4)

I sami filozofi često na apstraktnost filozofije gledaju kao na njezin nedostatak i upravo u tome vide prostor unutar kojega je doprinos književnosti od ključne i nezamjenjive važnosti. Poput Eldridgea, Martha Nussbaum, Eileen John i Cora Diamond slažu se u stavu da je filozofija, posebno etika odnosno moralna teorija, previše kruta i neosjetljiva na složenost moralnih

problema i situacija koje nastoji razriješiti. Problematizirajući problem moralnog neslaganja i načina na koji Henry James pristupa tom problemu u svojim romanima, Cora Diamond iznosi sljedeću tvrdnju:

Ako nam James opisuje mnoštvo različitih načina na koje se možemo ne slagati po pitanju morala s drugim ljudima, filozofi bi iz toga trebali naučiti nešto više od toga da su naprosto imali pogrešnu ideju o fenomenologiji moralnog neslaganja [...] Ono što nam je potrebno od Jamesa jest i njegov prikaz toga što te razlike među nama znače, koji je njihov značaj za nas. (Diamond 2010: 278–279)

Mora se međutim dovesti u pitanje ispravnost Eldridgeova određenja književnosti kao vezane primarno uz partikularnost, odnosno materijalne okolnosti koje opisuje i njenu odcijepljenost od općega. Eldridge je u pravu kada tvrdi da je književnost posvećena opisivanju materijalnih okolnosti unutar kojih ljudi teže ostvarenju svojih ideala, ali griješi kada tvrdi da ona “nastoji obuhvatiti ono za što je najvjerojatnije da će se dogoditi”. Realistični romani najbolji su primjer književnih djela koja su primarno posvećena opisu onoga što se događa “ovdje i sada”, ali to ne znači da oni ujedno ne sudjeluju u nastojanju da se razriješe pitanja od općeg značaja koja se tiču apstraktnih pojmova poput slobode, determinizma, moralne odgovornosti, autentične djelatnosti i slično. Uzmimo za primjer roman *Gospođa Bovary*. Na sadržajnom nivou, Flaubert opisuje život provincijske Francuske (s pokojim izletom u Pariz), materijalne okolnosti unutar kojih glavna junakinja Ema pokušava ostvariti svoje ideale, u njenom slučaju romantičarsku ljubav koja donosi strast, uzbuđenje i zanos. Umjesto toga, međutim, Ema je suočena s razočaravajućom spoznajom da njezin muž ne može ostvariti takav odnos i nakon uzaludnog propitkivanja o razlozima takvog pogrešnog odabira, Ema se upušta u vanbračne avanture nadajući se da će na taj način ostvariti svoje ideale.

Ukoliko se usredotočimo samo na ovaj aspekt djela, tada je Eldridgeov stav plauzibilan. Književno nam djelo pokazuje što je vjerojatno da će se dogoditi jednom kada su uspostavljene određene okolnosti. Reflektirajući o Eminim postupcima, pažljiv čitatelj može iz ovog djela izvući pouku o tome što je dovelo do njenog samoubojstva i paziti da u svojem životu ne donese takve odluke i ne počini takve pogreške. Uspoređujući lik Eme i lik Charlesa, čitatelj može uvidjeti kako nekompatibilnost karaktera i razlike u interesima supružnika nužno dovode do otuđenosti, nerazumijevanja i neuspjeha u braku. No to ne znači da se Flaubert, a posredno i čitatelj, ne bavi promišljanjem o apstraktnijim pojmovima. Flaubert ne prestano preispituje sam pojam romantičarske ljubavi, načine na koji se ona manifestira, posljedice koja ona nosi i postupke koje zbog nje činimo. Pitanje Emine odgovornosti, prema sebi, suprugu i djetetu, kao i pitanje

(ne)opravdanosti njezinih postupaka samo je jedan od moralnih aspekata koji se provlače kroz roman. S obzirom da su to pitanja koja nadilaze materijalne okolnosti, možemo zaključiti da i književnost propitkuje ono univerzalno, čak i ako to radi na način da nam pokazuje pojedinačne slučajeve. Utoliko što se, kako Eileen John tvrdi, i književnost i filozofija bave istim – životom ljudi – moramo se složiti sa Rogerom Shinerom koji zagovara “fundamentalno srodstvo” između tih dviju disciplina i drži da obje imaju istu ontološku funkciju, naime “otkrivanje apsolutnih stvari. Kada se radi o najdubljim problemima metafizike, filozofija i književnost ne bave se samo istim zadatkom, već to rade, što je važno, na sličan način” (Shiner 2010: 24).

Iz teze da je filozofija znanost koja je po svom dometu općenitija, apstraktnija i obuhvatnija od ostalih znanosti izvodi se i takozvano sinoptičko shvaćanje filozofije, prema kojem je posao filozofije stvaranje jedinstvene i sveobuhvatne slike svijeta ujedinjavanjem rezultata iz svih ostalih znanosti. Prema Berčiću, ovaj stav ujedno povlači potrebu da filozofija pokaže kako se “naizgled nespojivi dijelovi ljudskog znanja ipak uklapaju u *jedinstvenu i konzistentnu sliku svijeta*” (366). Takva bi slika svijeta trebala obuhvatiti i različite kontradiktorne teze na koje često nailazimo, poput stava o determinizmu i slobodi volje ili neograničenoj božjoj dobroti, svemoći i ljubavi i postojanje zla. Ukoliko nas postojanje ovakvih kontradiktornih stavova sprječava u stvaranju jedinstvene slike svijeta, preostaje nam da objasnimo zašto ona nije moguća. Upravo je to, ističe Berčić, posao filozofije.

Sličan stav o filozofiji branio je i McTaggart:

Filozofija je sistematsko proučavanje konačne prirode stvarnosti. Znanstvenik proučava prirodu stvarnosti, ali ne njezinu konačnu stvarnost. Pjesnik ne proučava prirodu stvarnosti sistematski, ali proučava njezinu konačnu stvarnost. (Preuzeto iz Shiner 2010)

Filozofija kao “sveobuhvatna slika svijeta” trebala bi obuhvatiti i klasični humanistički problem “kako živjeti” koji je bio od tolike važnosti za Sokrata, Platona i većinu grčkih filozofa, ali i ključno antropološko pitanje Kantove filozofije (“Što je čovjek”) sagledano kroz tri potpitanja (“Što mogu znati?”, “Što trebam činiti?”, “Čemu se mogu nadati?”). Danas se, međutim, barem unutar analitičke filozofije, takva pitanja ne postavljaju na ovakav način; Martha Nussbaum najglasnije je kritizirala filozofiju zbog toga i inzistirala na potrebi da se filozofija vrati svojim korijenima. Philip Kitcher (2013) također vidi kao jedan od ključnih ciljeva filozofije odgovoriti na pitanje kako bi trebalo živjeti i smatra kako dobra umjetnost, ne samo književna nego i glazbena, mogu jednako uspješno kao i filozofija govoriti o tome. Štoviše, Kitcher smatra da su najveći umjetnici,

poput Shakespearea, Dostojevskog, Prousta, Manna u svojim književnim djelima zapravo razvijali filozofske sustave koji po svojoj originalnosti mogu parirati filozofskim sustavima, a primarno su bili usmjereni na rješavanje toga ključnoga filozofskoga pitanja.

Ideju o ujedinjavanju spoznaja u jedan sustav može se razvijati i u kontekstu književnosti. John Gibson razvija metaforu književnosti kao “arhiva” narativa, “skladište različitih načina koje smo razvili kako bismo izrazili kakav je naš svijet” (Gibson 2007: 10) i smatra kako je “barem jedan od narativnih ciljeva mnogih književnih djela istražiti prakse, institucije i oblike interakcije koji oblikuju naš svijet i strukturiraju naše iskustvo i veze” (Gibson 2011). Njegov je primjer književno stvaralaštvo Williama Faulknera, posebno roman *Uljez u prašini*, koji, oslanjajući se na dobro nam poznatu činjenicu o postojanju rasne diskriminacije, “čini shvatljivim kako određene osobine južnjačke kulture generiraju poznate, neukrotive probleme rase” (Gibson, 2011).¹⁷ Nebrojeno je književnih primjera koji se svojom tematikom uklapaju o ovakvo shvaćanje književnosti: *Grimizno slovo* Nathaniela Hawthornea (kao i ostala njegova djela) još i dan danas slovi kao najbolja ilustracija puritanske kulture i svjetonazora, Conradovo *Srce tame* ili Fosterov *Put za Indiju* prikazuju proces kolonizacije i ideologiju koja je omogućila takve procese, kao i posljedice takvih procesa, Jane Austin i danas slovi kao majstorica *domestic fiction* književnosti koja je savršeno prikazala život provincijske Engleske. Važno je uočiti kako svako od ovih djela objedinjuje spoznaje iz različitih domena: *Grimizno slovo* može se čitati kao povijesno-sociološka studija o puritanskoj kulturi i ideologiji, kao feministička priča o borbi za ženska prava, iz filozofske perspektive roman je analiza zločina i kazne, kao i problematiziranje pojma identiteta i njegove konstrukcije. U svojoj psihološkoj dimenziji, roman sudjeluje u onovremenskim raspravama o ulozi i važnosti oca u odgoju djeteta, kao i o psihološkom utjecaju potisnute krivnje te savršeno ilustrira psihologiju mase koja nekritičkim prihvaćanjem i nepropitivanjem nametnutih stavova podržava lažni moral i dvoličnost puritanske kulture te sudjeluje u konstruiranju javne “istine”.¹⁸

¹⁷ Sličan stav o Faulkneru brani i Theresa M. Towner, tvrdeći kako *Abšalom, Abšalom!* “Nekim čitateljima na savršen način ilustrira južnjačku povijest. Nekima objašnjava američke rasne veze” (Towner 2008: 40), kao i Malcolm Cowley: “Ove nevjerojatne priče utjelovljuju bit – ljude, atmosferu, vrućinu i kipuću napetost – američkog juga. Teme proganjanja, nasilja, frakcije između Bijelaca i Crnaca, primarno korumpirajući utjecaj žena, prošlost koja ostaje u sadašnjosti, izranjaju stalno iznova upravljane Faulknerovom insajderskom genialnošću za ponovnim stvaranjem izražajno ljudskoga svijeta.” (Cowley, 1985)

¹⁸ Ovdje se primarno oslanjam na analizu *Grimiznog slova* koju je ponudio Person (2007).

Primjer *Grimiznog slova* pokazuje u kojoj mjeri književnost ne samo reflektira postojeću kulturu, spoznaje, institucije, ljudske odnose i iskustvo, već i aktivno sudjeluje u nastojanju da se dođe do novih spoznaja. Stanislaw Lem je, komentirajući svoje romane znanstvene fantastike, tvrdio kako je književnost alat istraživanja i proširivanja spoznaje. Ovu ideju među današnjim književnim kognitivistima najstrastvenije brani Peter Swirski tvrdeći da je književnost kognitivno jednako važna kao i znanost, matematika ili filozofija. Poput njih, i književnost gradi modele i koristi se misaonim eksperimentima i njezin se kognitivni doprinos može mjeriti s doprinosom ovih ostalih disciplina.

Dodatnu snagu ovome stavu daje i činjenica da književnost nije uvijek bila odvojena od ostalih kognitivnih praksi usmjerenih na shvaćanje i razumijevanje svijeta. U viktorijansko doba, primjerice, stajala je rame uz rame sa psihologijom; štoviše, brojni književni kritičari tvrde kako se roman kao književna forma razvijao paralelno sa psihologijom kao znanstvenom disciplinom koja je pronalazila svoj institucionalni oblik. Između filozofije, psihologije i književnosti postojao je velik prostor preklapanja, kako u temama i ciljevima (nastojanje da se spozna način funkcioniranja ljudskog mozga, proces obrade osjetilnih podražaja i spajanje takvih podražaja u perceptivna vjerovanja, uloga nesvjesnoga u djelovanju) tako i u metodama (narativna metoda) i zajedničkim pretpostavkama (mesmerizam, frenologija).¹⁹ Ne čudi stoga što se različite psihološke teorije u potpunosti mogu iscrtati sa stranica književnih tekstova:

Doista, gotovo da svugdje gdje pogledamo u viktorijanskoj fikciji, možemo vidjeti utjecaj psihologije, kao i interes za psihologiju; od eksplicitnih bavljenja suvremenim filozofijama uma, do teorija o razvoju karaktera/likova [...] do fiksijskih eksperimenata s nešto spekulativnijim ograncima viktorijanske znanosti i pseudoznanosti – fiziognomijom, frenologijom i, u drugom dijelu stoljeća, fizičkim istraživanjem telepatije, transcendentnosti, nasljedne memorije i drugih tajni uma. (Vrettos 2002: 70)

Naravno, sama činjenica da su se književnici bavili istim temama kao i psihologija i filozofija ne znači da je u svojim nastojanjima došla do jednako pouzdanih spoznaja. No valja uzeti u obzir da su kako filozofi i psiholozi tako i književnici pripadali istome intelektualnome krugu i bio im je pridani isti epistemološki status. Vrettos primjerice ističe da je

Intelektualni krug [George] Eliot uključivao i Darwina i Spencera, a živjela je s Georgeom Henryem Lewesom, koji je svojim djelom *Problems of Life and Mind* (1879) značajno doprinio polju fiziološke psihologije. Mnoga njezina djela pokazuju iste psihološke principe koje nalazimo kod Lewesa, a

¹⁹ Vidi Dames (2005).

kritičari poput Gillian Beer i Nancy Paxton pokazali su kako Eliot svojom fikcijom nudi neprestani dijalog s djelima Darwina i Spencera. (Vretoss 2002: 71)

Ukoliko ovome pridodamo činjenicu da su na različite načine i sami književnici inzistirali na "istinitosti" i "opravdanosti" onoga o čemu pišu, vidimo da nema razloga da na književnost gledamo kao na nižu ili manje vrijednu kognitivnu praksu.²⁰

Daljnji pokušaj definiranja filozofije jest povijesni: filozofija jest njezina povijest. Prednost ovakvoga shvaćanja filozofije jest u tome što naglašava važnost filozofskih klasika, no unatoč njihovoj neizostavnosti za postojanje filozofije, ovakva je definicija samopobijajuća. Kako Berčić ističe, postojanje x-a logički prethodi njegovoj povijesti, stoga se ni filozofiju ne može definirati kao njezinu povijest.

Unutar književnih teorija, postoje autori koji su na sličan način tumačili književnost, definirajući ju s obzirom na širu književnu tradiciju. Najznačajniji među njima bio je T. S. Eliot, koji govori o pjesništvu općenito kao o živom i živućem organizmu koji se sastoji od sveukupnosti ikada napisanih pjesama, pri čemu svaka nova pjesma proizlazi iz te tradicije ali ju samim time i mijenja. Međutim, ovakvo shvaćanje i dalje nam ne odgovara na pitanje što je to što neki tekst čini književnim a ne filozofskim i obratno, a bez takvog kriterija teza o istovjetnosti filozofije i književnosti dobiva na težini.

Jedan od načina na koji se može shvatiti stav o filozofiji kao vlastitoj povijesti jest da ga se interpretira "u smislu da je filozofija *način na koji epoha razumije samu sebe*" (Berčić 2012: 371). U tom je smislu povijest filozofije "*povijest načina na koji su ljudi razumjeli sebe i svijet oko sebe*" (371). Iako Berčić odbacuje takvo shvaćanje, upozoravajući da su filozofska pitanja bezvremenska i da odgovori na njih ne smiju biti ni na koji način kontaminirani onime što se u danoj epohi smatralo istinom,²¹ neosporno je da niti filozofi, a niti književnici ne mogu zauzeti božansku poziciju. No to ne znači da u njihovim djelima zato nema vrijednosti. Vidjeli smo kod Gibsona na koji način književna djela sačinjavaju arhiv sveukupnosti ljudskoga iskustva; svakako je za očekivati da će takav arhiv uključivati i prikaz toga kako su ljudi sebe shvaćali. Dovoljno je primjerice pogledati Hemingwaya, Remarquea ili Fitzgeralda da se shvati besciljnost, nihilizam i beznađe koji su uslijedili poslije Drugoga svjetskoga rata, ili pak Jamesa, Joycea i Lawrencea da se shvati na koji je način

²⁰ Za raspravu o epistemološkoj pouzdanosti autora vidi Prijic Samaržija i Vidmar (2012), Vidmar (2012a), (2012b).

²¹ U ovom se stavu vidi Berčićevo odbacivanje antirealizma (epistemološkog), no ovdje ne želim ulaziti u polemiku oko tog stava.

Freudova psihologija, s naglaskom na podsvjesnome, promijenila način na koji su ljudi doživljavali sebe i svoje postupke.

Filozofija i književnost ponekad su na sličan način promišljali čovjeka i njegovo iskustvo, te nam pokazuju donekle slične stavove o tome kako je određena epoha razumijevala samu sebe i kojim se pitanjima bavila. Vidjeli smo da je ključni problem viktorijanskoga romana bilo pitanje kognitivnog funkcioniranja uma, pitanje toga na koji način od osjetilnih podražaja nastaju složena perceptivna vjerovanja. U tom smislu, književnost dijeli epistemološka pitanja koja filozofija otvara i u djelima integrira rješenja koja filozofija nudi, propitkujući ih i nudeći vlastita. Pitanje toga kako razumijemo svijet u jednakoj je mjeri intrigiralo filozofe kao i književnike i u tom smislu, kao što nam Locke i Hume mogu pokazati na koji je način epoha empirizma gledala na čovjeka i njegove sposobnosti, tako i Dickens i Eliot u svojim romanima pretpostavljaju njihove teorije i stoga nam mogu biti jednako dobri vodiči. Nebrojeno je ovdje primjera; renesansno okretanje od religije i boga prema svijetu i čovjeku te sumnja kao početni stupanj spoznaje u istoj se mjeri ocrtava u književnosti Shakespearea kao i filozofiji Montaignea, poljuljanu vjeru u boga i skeptička promišljanja o vjeri nalazimo kod Nietzschea, ali i kod Dostojevskoga. Neovisno o tome postoji li preklapanje između onoga kako je filozofija razumijevala pojedine epohe i kako je to činila književnost, i neovisno o tome slagao se netko s definicijom filozofije kao “načina na koji epoha razumije sebe samu”, važno je naglasiti da se i filozofija i književnost u istoj mjeri bave ovim pitanjem, čak i onda kada nude ponešto drugačije vizije.²² Slažem se međutim s Berčićem kada tvrdi da to ne može biti zadovoljavajuća definicija filozofije, prvenstveno zato što nam nudi prejednostavno viđenje i filozofije i književnosti. Obje su discipline usredotočene ne samo na to da generiraju određena pitanja i stavove nego i

²² Jedan od najboljih primjera koji ilustrira ovu tezu je kolekcija eseja sakupljenih u knjizi *Philosophy and German Literature, 1700–1990*, u kojoj autori prikazuju pregled tema kojima su se filozofija i književnost ovog razdoblja bavile. U nekim slučajevima, posebno krajem osamnaestoga stoljeća, dvije su discipline bile toliko bliske da se moderna estetika može promatrati kao njihova sinteza (ovaj stav brani John A. McCarthy). No poslije Kanta, filozofi gube interes za tjelesnost i ova domena u potpunosti je prepuštena književnicima. Nicholas Saul tako tvrdi da književnost daje glas onome što filozofija utišava. John Walkner inzistira na tome da devetnaesto stoljeće donosi daljnu podjelu između onoga što naziva stvarnošću filozofije i stvarnošću književnosti. Esej Roberta C. Haluba možda i najbolje pokazuje u kojoj mjeri razumijevanje epohe (onako kako to Berčić tumači) nije isključivo vezano niti za filozofiju niti za književnost. Halub postavlja pitanje odgovornosti filozofije i književnosti za njemačke postupke u Drugome svjetskom ratu, i analizirajući kako filozofska tako i književna pisanja o iskustvu rata, holokausta i drugim grozotama koje su obilježile ovu epohu, tvrdi kako su i jedna i druga odgovorne za te događaje.

da izazovu one svjetonazore koji su općeprihvaćeni. Obje su discipline jednako hrabro istupale protiv određenih shvaćanja svijeta i čovjeka koja su, unutar dane epohe, bila prihvaćena. Uzmimo za primjer jedno od najpoznatijih djela američke književne baštine, *Čiča Tominu kolibu*. Ovaj će roman zauvijek ostati zapamćen kao književno djelo koje je potaklo političke i socijalne pokrete za ukidanjem ropstva, filozofske rasprave o metafizičkom i etičkom statusu Crnaca, lingvističke rasprave o značenju riječi i psihološke rasprave o tome kako se čovjek može nositi sa slobodom. Tim je djelom Beecher-Stowe ustala protiv tradicije tzv. fikcije plantaža koje su se temeljile na idealiziranju robovlasničkog sustava, tvrdeći da su Crnci po prirodnom poretku stvari niža vrsta koja zbog takvog metafizičkog statusa potrebuje vlasnike, benevolentne gospodare koji će njima upravljati i voditi o njima brigu.²³

Sljedeća definicija filozofije, jedna od najčešće prihvaćenih unutar suvremene analitičke filozofije,²⁴ temelji se na ideji da je filozofija pojmovna analiza: filozof se pita “što je dobro”, “što je vrijeme”, “što je čovjek”, “što je vrlina”, “što je supstancija”, “što je pravda”, “što je istina”, “što je identitet” (372). Ono po čemu se filozofsko promišljanje o pojmovima razlikuje od lingvističkoga jest što se filozofija bavi samo “najvažnijim, najopćenitijim i najtemeljnijim pojmovima” (373). Ono što se pritom otkriva jest da “pojmovi koje koristimo mogu imati *implikacije kojih nismo svjesni* i koje možemo otkriti tek detaljnom analizom koju jezikoslovac neće izvršiti”. Upravo u tome i jest najvažniji segment filozofske analize koji ujedno omogućuje i otkrića u filozofiji:

Analiza odgovornosti otkriva da možemo biti odgovorni i za posljedice naših postupaka koje nisu pod našom kontrolom i da možemo biti odgovorni za svoje postupke i kada ne možemo učiniti ništa drugačije. Analiza znanja otkriva da su mogući slučajevi u kojima opravdano istinito vjerovanje nije znanje. Analiza identiteta otkriva da prostornovremenski kontinuitet nije nužan uvjet identiteta, itd. (373)

Ono što je dakle u osnovi ovakve ideje o filozofiji jest ideja da se filozofija bavi pojmovima, nastojeći pritom ponuditi dublje, obuhvatnije i bolje razumijevanje onoga što je u njima sadržano. Upravo to omogućuje filozofima da ukažu na nedostatnost pojedinih praksi, argumenata ili stavova upravo tako što ukazuju da ključni pojmovi koji se pritom koriste nisu shvaćeni na dobar način. Tako je primjerice jedinstveni doprinos jednog od najpoznatijih misaonih eksperimenata iz epistemologije, Gettierov

²³ Vidi Crane (2004) za analizu povijesnog konteksta nastanka *Čiča Tomine kolibe*. Za raspravu o fikciji za i protiv ropstva izvrstan je Gray i Robinson (2004).

²⁴ Vidi Berčić (2012: 372, posebno fusnota 16). Među prvim zastupnicima ove definicije su logički pozitivisti.

Smith i Jones, u tome što nam pokazuje da trodijelna definicija znanja ne zahvaća sve nužne i dovoljne uvjete za znanje.

Mnogi su estetičari skloni tvrditi da je i književnost posebno dobra u tome da nam pomogne da bolje shvatimo što se krije u pojedinim pojmovima i konceptima te da nam na taj način pomogne da dođemo do dubljeg razumijevanja o važnosti, kompleksnosti i obvezama koje oni nameću na nas.²⁵ Kao i filozofija, tako se i književnost bavi analizom pojmova omogućujući nam pritom da dođemo do dubljeg znanja i razumijevanja onoga što je u njima sadržano. Vidjeli smo u uvodnome djelu da se upravo zbog tih “zajedničkih interesa” filozofija i književnost preklapaju na način koji nam omogućuje da utemeljimo književni kognitivizam kao tezu o kognitivnoj vrijednosti književnosti: baveći se književnim djelima, produbljujemo svoje spoznaje o onim pojmovima kojima se djelo bavi i obogaćujemo kognitivni repertoar kojim zahvaćamo svijet. Ovakvo je kognitivno djelovanje književnosti slično onome o kojem smo govorili u kontekstu apstraktnosti filozofije, kada smo ukazali na važnost književnosti da “ublaži” općenitost i apstraktnost filozofskih teorija ukazujući na to kako se apstraktna načela (moralna, ontološka, psihološka i slično) i pojmovi realiziraju u različitim životnim okolnostima. Književna djela omogućuju nam da bolje shvatimo kompleksne moralne dileme i da uvidimo one aspekte problema kojih nismo bili svjesni ili o kojima nismo dovoljno promislili, zbog čega je moralni sud koji smo donijeli manjkav, površan ili nesmotren. Primjerice, Emino ponašanje svakako zaslužuje moralnu osudu, no ono što nam Flaubert pokazuje jest da se Ema ne odlučuje na takvo ponašanje zbog svog zlog karaktera, nesmotrenosti ili dosade, već zbog dubokog nezadovoljstva svojim životom. Iako to ne znači da smo skloni oprostiti preljubničko ponašanje, može nam pomoći da shvatimo razloge koji do njega dovode i da ublažimo moralnu osudu takvog ponašanja.

Elvio Baccarini (2010, 2014) u svojim je radovima pokazao na koji način književna djela mogu doprinijeti produbljenu razumijevanja moralnih pojmova i načela, kao i obveza koje ona nameću na nas, a taj je stav gotovo uniformno prihvaćen unutar književne estetike. Jedan od primjera koje on analizira jest film *Rođen četvrtog srpnja*, koji nam pokazuje da koncept paternalizma ne znači slijepo pristajanje uz politiku države, već, u nekim slučajevima, oštro okretanje od nje.

Berčić odbacuje definiciju filozofije koja se temelji na pojmovnoj analizi, tvrdeći, između ostalog, da filozofija nije o pojmovima nego o

²⁵ Ovaj se stav ponekad naziva kognitivnim učvršćivanjem, a zastupa ga nekoliko filozofa, među kojima su najpoznatiji Noel Carroll (2002), koji govori o klarifikacionizmu (pri čemu je ključno razjašnjavanje koncepata), i John Gibson (2007), koji tvrdi da nam književnost omogućuje da postanemo svjesni obveza koje ono što znamo nameće na nas.

svijetu. To je svakako točno, no to ipak ne znači da možemo zanemariti jedinstvenu vrijednost pojmovne analize koju nam filozofija i književnost omogućuju. Književnost nam, kao što smo pokazali, uz implikacije kojih možda nismo svjesni, pokazuje i alternativne načine na koji možemo misliti o stvarima. Martha Nussbaum tvrdi kako nam književna djela pokazuju koncepcije (onoga što je dobro i što čini dobar život, različitih vrsta racionalnosti, pravde) o kojima i mi sami moramo donijeti sud kako bismo svoj život učinili boljim i kvalitetnijim. No te nam koncepcije ponekad ostaju skrivene a puno njihovo značenje neshvatljivo i posao je književnosti i književne kritike da ih učini dostupnima:

Ukoliko književna teorija ne promiče i ne opiše i ne učini vidljivima alternative koje su opisane u književnim djelima, nastavit ćemo živjeti tako da iz dana u dan nama upravljaju koncepcije racionalnosti koje se čine osiromašenima, s obzirom na one koje su nam poznate i do kojih nam je stalo u romanima koje volimo. Još je i gore da ljudi uglavnom neće uočiti, a time niti uvidjeti da mogu izabrati među koncepcijama [...] Ukoliko mi sami ne odlučimo sudjelovati u izborima, oni će unaprijed biti učinjeni za nas. (Nussbaum 2010: 263)

Iz tog razloga, dakle, ne smijemo zanemariti ovu vrstu kognitivnoga doprinosa književnosti načinu na koji mislimo o svijetu i našem iskustvu i položaju u njemu. Bolje razumijevanje naših pojmova produbljuje i obogaćuje konceptualnu shemu i kognitivnu ekonomiju kojom zahvaćamo svijet.

Odbacivši definiciju filozofije kao pojmovne analize, Berčić nudi svoje konačno rješenje: “*Filozofija je refleksija [...] Institucionalno preispitivanje vjerovanja i djelovanja, vlastitih i tuđih [...]*”. S obzirom na to da je refleksija po svojoj biti normativna, ona nam “*daje pravo* da vjerujemo to što vjerujemo i daje nam *pravo* da činimo to što činimo”, tvrdi Berčić, dodajući kako je zbog toga i “*filozofija bitno normativna! Teorijska filozofija nam govori što trebamo vjerovati, a praktična nam govori što trebamo činiti!*” (377–381).

Ideju o filozofiji kao refleksiji, samopropitkivanju, vidjeli smo u uvodnom djelu s Richardom Shustermanom, koji je inzistirao na tezi da se tako shvaćena filozofija nužno mora izraziti u nekom pisanom obliku. Ostavljajući po strani pitanje o samoj vrijednosti i važnosti refleksije,²⁶ u ovom nam je kontekstu važno jedno fundamentalnije pitanje, naime je li

²⁶ Berčić je mnogo optimističniji od Shustermana po pitanju toga je li refleksija dobra za čovjeka, iako i on ukazuje na opasnost od pretjerane refleksije koja može zakočiti kako promišljanje tako i djelovanje. No tome unatoč, propitkivanje i refleksija o tome jesmo li u pravu itekako su važni. “Za čovjeka koji se to nikad ne pita”, tvrdi Berčić, “kažemo da je sirovina” (380).

refleksija nužno povezana samo s filozofijom. Berčić inzistira na stavu da jest, iako tvrdi da “svi mi preispitujemo svoja vjerovanja i svoje postupke, ali samo su neki od nas filozofi” (379). Zbog toga je važno institucionalno okruženje unutar kojeg filozofi filozofiraju.²⁷ Za razliku od ostalih disciplina i znanosti, filozofija, kao refleksija odnosno mišljenje o načinu na koji mislimo o stvarima ima to distinktivno svojstvo da uključuje čovjeka kao onoga koji promišlja. Upravo zato što izostavljaju čovjeka, discipline poput fizike ne uključuju refleksiju: “Fizika daje vrlo preciznu i izuzetno zanimljivu sliku svijeta, ali ta slika nije refleksija jer ne obuhvaća čovjeka koji tu sliku stvara [...] *Ukupna slika svijeta mora uključivati i onoga tko ju stvara*” (382).

Dvije su dakle ključne odrednice filozofije na kojima Berčić inzistira: refleksija (kao mišljenje o mišljenju odnosno načinu na koji mislimo o stvarima) i ključno mjesto koje u tome zauzima misleći subjekt, čovjek koji stvara sliku svijeta. Određujući na taj način filozofiju i pripisujući joj normativnost, Berčić uspješno odbacuje rortifikaciju filozofije i vraća joj znanstvenost, usmjerenost na čovjeka, na svijet i čovjekovo mjesto u svijetu. No da li nam takva koncepcija omogućuje da jasnije odredimo granicu filozofije i književnosti?

Pogledajmo najprije aspekt normativnosti. Prije svega, pitanje o tome je li književnost normativna u velikoj će mjeri ovisiti o interpretaciji pojedinih djela; stoga se po tom pitanju ne može ponuditi nikakav generalni stav. Didaktička literatura sigurno je u velikoj mjeri određena svojom normativnom prirodom, a plauzibilno je tvrditi i da se djela koja promiču određenu političku poruku mogu proučavati s aspekta normativnosti. Isto vrijedi i za djela koja nude određenu etičku preskripciju. Postoje dakle djela napisana s namjerom da propišu (a ne samo opišu) što trebamo vjerovati ili činiti.

Važnije je međutim uočiti da se i ključna svojstva filozofije (refleksija koja obuhvaća čovjeka kao misleći subjekt) inherentno povezuju s književnošću, što se prvenstveno vidi u njezinoj humanističkoj prirodi i mimetičkom aspektu. Uz to, već smo pokazali da i književnost gradi sveobuhvatnu sliku svijeta koja neizostavno uključuje čovjeka. Pokazali smo i da se književna djela različitih epoha vrlo prirodno mogu shvatiti kao refleksija o epohi, kao “način na koji epoha razumije samu sebe”. Naravno da je u tom procesu neizostavan objekt takve refleksije i čovjek. Upravo se u tome očituje humanistički aspekt književnosti i upravo je to razlog zbog kojeg se okrećemo književnosti s očekivanjem da nam ponudi odgovore

²⁷ Piše Berčić: “Filozofija je institucionalizirano preispitivanje vlastitih vjerovanja i djelovanja, baš kao što je medicina institucionalizirana briga o vlastitom zdravlju ili kao što su vojska i policija institucionalizirana briga o vlastitoj sigurnosti” (379).

na pitanja koja imamo o nama samima, ljudima oko nas u svijetu u kojem živimo. Književnost se nužno i neizostavno bavi čovjekom, čovjekovim iskustvom i njegovim mjestom u svijetu; u tom smislu i ona predstavlja refleksiju o tome što činiti i što vjerovati, uvijek se iznova vraćajući čovjeku.

Rješenje?

Rasprava je do sada pokazala da razlikovno svojstvo filozofije i književnosti ne možemo tražiti u problemima kojima se bave (odnosno u temama, pojmovima ili koncepcijama koje ispituju), niti u kognitivnom učinku koji imaju na čitatelja. Vidjeli smo da se svi pokušaji definiranja filozofije ujedno mogu aplicirati i na književnost, ili barem neke njezine aspekte. Berčićovo promišljanje o filozofiji uspješno i uvjerljivo pokazuje (iako to nije bila njegova namjera, niti smo se mi time ovdje bavili) da razni pokušaji rortifikacije filozofije nisu utemeljeni: filozofija nije puki jezični konstrukt nepovezan sa svijetom i čovjekom koji ne govori o njima ništa, već je znanstvena disciplina primarno određena refleksijom i stvaranjem sveobuhvatne slike svijeta, čovjeka i čovjeka u svijetu. No, to isto vrijedi i za književnost. Pa ipak, intuicije nam govore da razlika ipak mora postojati. Moglo bi se, primjerice, tvrditi da čak i ako se filozofija i književnost bave istim temama, potiču isti kognitivni rad kod čitatelja, omogućuju bolje i dublje spoznavanje i razumijevanje svijeta, ipak to rade na radikalno drugačiji način. Dok su književna djela najčešće emocionalno obojena, semantički bogata i ne teže preciznosti i jasnoći, filozofska djela teže jasnoći, preciznosti i transparentnosti, najčešće nisu semantički gusta i ne izazivaju emocije. U konačnici, filozofija i književnost koriste se različitim oblicima argumentacije da bi prenijele poruku;²⁸ sigurno je teško zamisliti književno djelo koje bi, bilo formom bilo sadržajem, odgovaralo filozofiji Duncana Pritcharda ili Tima Williamsona. Hawthorne se možda i bavi epistemološkim problemima povjerenja, utemeljenosti svjedočanstva, nemogućnosti spoznavanja tuđih umova, no to sigurno radi na način koji se razlikuje od Pritchardovih filozofskih tekstova u dovoljnoj mjeri da naše početno pitanje o tome postoji li razlikovno svojstvo gubi svaki smisao.

²⁸ Zahvalna sam Snježani Prijčić Samaržija na ovom prijedlogu. U literaturi, slične stavove brane Graham (1996), Young (2001) i Stein (1979), koji navode popis metoda kojima književnost argumentira i ostvaruje svoj kognitivni cilj. Nussbaum pak tvrdi kako je upravo poseban način na koji su forma i sadržaj ujedinjeni u književnosti ono što filozofiji nedostaje: gotovo sterilan i oljušten stil filozofskoga teksta onemogućuje čitatelju da shvati dubinu filozofskih problema, a samim time i da prihvati rješenje koja ona nudi.

Nekoliko je stvari koje ovdje moramo uzeti u obzir prije nego prihvatimo ovu ideju. Prvo, načelno barem nema razloga da "pričardovski" stil pisanja i problematiziranja znanja ne bude dio književnoga teksta. Štoviše, kao što primjerice *Moby Dick* uključuje enciklopedijske elemente o kito-vima, možemo zamisliti djelo koje u istoj količini uključuje "pričardovski" tekst. Nebrojeno je puta pokazano da iz samog sadržaja ne možemo znati (barem ne sa sigurnošću) čitamo li filozofski, književni ili tekst koji pripada nekoj znanstvenoj disciplini. Usporedimo primjerice sljedeće:

Tekst 1: "Darwinova teorija o prirodnom odabiru omogućila je alternativno objašnjenje koje ne zahtijeva pomoć nekog vanjskog konstruktora. On je smatrao da su se pripadnici one vrste čije im karakteristike za prilagodbu najviše omogućavaju preživljavanje u vlastitom okruženju, počeli razmnožavati. Pripadnici koji se nisu prilagodili obično su umirali prije nego su se razmnožili. Ovaj mehanički proces odabira znači da kad god se pojavi bolja karakteristika, oni koji su je odražavali su bili u prednosti da ju prenesu na veći broj potomaka."

Tekst 2: "Zbog blistavih ukrasa i perja, bučnih i spektakularnih ljubavnih rituala, grabežljivci su mogli lakše zapaziti i proždrijeti mužjake; no takvo je rješenje u genetskom smislu bilo poželjno jer je omogućavalo učinkovitije razmnožavanje."

Primijetimo da se oba teksta na sadržajnoj razini bave istim pojmovima, štoviše, tekst 2 mogao bi biti i nastavak teksta 1. Oba su teksta pisana sličnim stilom i niti jedan ne sadrži metafore, simbole ili slične književne osobine. Također, niti jedan nema osobine koje bi ga identificirale bilo kao filozofski bilo kao književni tekst; čini se da i jedan i drugi pripadaju biologiji. Zapravo, tekst 1 preuzet je iz filozofskoga djela *Filozofija religije* Mela Thompsona, a drugi iz književnoga djela *Mogućnost Otoka* Michela Houellebecqua.

Netko tko želi inzistirati na postojanju razlike između filozofije i književnosti mogao bi tvrditi da, ako i nema tekstualne razlike (ili je ona uočljiva tek kada znamo da li se bavimo filozofijom ili književnošću), postoji razlika u načinu na koji čitatelj pristupa djelu. Interes prema evoluciji i onome što nam je saopćeno u gore navedenom odlomku sporedan je u odnosu na interes koji imamo prema onome što se događa likovima u romanu, kao i prema interesu koji imamo za to kako djelo generira estetski doživljaj. Isto tako, unutar filozofskoga djela, interes je usmjeren na plauzibilnost teze koju autor brani i način na koji ju je argumentirao.²⁹ Iako je ovo točno, važno je primijetiti da čitatelj može "razviti određeni pristup"

²⁹ Lamarqui i Olsen inzistiraju na ovome aspektu, vidi njihovu (1994: treći dio).

prema djelu tek kada zna o kakvom je djelu riječ; kao što je nebrojeno puta pokazano unutar analitičke estetike, tekst i djelo nisu isto, a interpretacija i vrednovanje su mogući tek kada znamo o koju domenu tekst spada. No ostaje nam dakle pitanje kako odrediti tu domenu, ako ništa u samim osobinama teksta ne ukazuje na to.

Jedino rješenje koje imamo a koje može pomiriti naše intuicije o postojanju jasne razlike između filozofije i književnosti ali i uvažiti našu analizu koja je pokazala nebrojene sličnosti jest pozivanje na širi kontekst unutar kojeg one nastaju, razvijaju se i bivaju procijenjene. I Berčić govori o filozofiji kao institucionaliziranoj, a unutar književnosti ovu ideju razvijaju zastupnici institucionalne koncepcije književnosti. Stein Haugom Olsen prvi je inzistirao na tome da pri određenju književnosti u obzir treba uzeti socijalni kontekst koji omogućuje identificiranje i opisivanje književnoga djela, odnosno zajednicu autora i čitatelja koji dijele skup koncepta i konvencija koje im omogućuju da se s određenim tekstom bave kao s književnim tekstom/umjetničkim djelom. Ovdje nećemo ulaziti u detalje institucionalnoga određenja književnosti, no ono što je bitno istaknuti jest da je jedna od ključnih odrednica na kojima ono inzistira namjera autora da stvori književno (umjetničko) djelo, a ne djelo koje pripada filozofiji.

Ovo nam omogućuje da pronađemo odgovarajuće objašnjenje za ona svojstva književnosti za koja se pokazalo da ju približavaju filozofiji. S obzirom na to da se i filozofija i književnost bave primarno čovjekom i svijetom, odnosno čovjekovim iskustvom u svijetu, za očekivati je da će se obje baviti istim temama i konceptima (dijeleći dakle popriličan prostor preklapanja) i da će ujedno biti i informativne u smislu što ga naglašavaju zastupnici književnoga kognitivizma. Iz tog razloga ima smisla na književnost gledati kao na stvaranje sveobuhvatne slike svijeta koja reflektirajući o čovjeku i njegovom mjestu u svijetu ujedno pokazuje i kako su ljudi pojedinih epoha razumijevali sebe i svijet. Isto tako ima smisla govoriti o mogućnosti književnosti da analizira koncepte kojima se koristimo kada promišljamo o sebi i svojem iskustvu. Institucionalni okvir književnosti ne nameće teme kojima se književna djela moraju baviti, niti formalnu odnosno jezičnu strukturu koju moraju zadovoljiti; iz tog razloga Shusterman i Stewart ne uspijevaju pronaći razlikovno svojstvo filozofije i književnosti u jeziku na kojem su izražene.

S druge strane, institucionalni okvir tumači nam i zašto imamo intuiciju o tome da filozofija i književnost ipak jesu bitno različite, unatoč prostoru preklapanja. Prema ovoj teoriji, ono što primarno određuje identitet djela jest skup konvencija koje određuju koje ciljeve autor mora nastojati ostvariti, ali i s kojim očekivanjima čitatelj mora pristupiti djelu. Autor filozofskoga djela i autor književnoga teksta imaju bitno drugačije namjere koje nastoje realizirati u svojem radu. Književnik primarno teži tome da

stvari književno djelo koje će se procjenjivati s obzirom na književno-umjetničke standarde; to su njegove operativne namjere koje generiraju djelo. Namjera da u tom djelu otvori određene filozofske probleme ili da razvija vlastitu filozofsku teoriju ostaje sporedna u odnosu na operativne namjere o pisanju književnoga djela. Isto vrijedi i za filozofa: neovisno o tome koliko književnih svojstava njegov stil ima, sve dok je njegova namjera napisati filozofsko djelo, ono se kao takvo mora i prepoznati.³⁰

Konvencije određuju i to kako se s djelom treba suočiti, odnosno koja svojstva i vrijednosti u djelu tražiti. Zato smo prethodno i tvrdili da se određena vrsta interesa može razviti tek kada znamo o kojoj vrsti djela je riječ. Lamarque primjerice tvrdi da književni interes uključuje interes prema dizajnu ili strukturi djela, prema tome kako se dijelovi uklapaju u zadovoljavajuću estetsku cjelinu. Književni interes mora uključiti i interes prema tome koje su teme problematizirane u djelu (odnosno, kojim pojmovima se djelo bavi) ali taj interes primarno usmjerava pažnju na to kako su sadržaj i tema povezani putem likova i radnje te na koji način generiraju distinktivno estetsko iskustvo i estetsko zadovoljstvo. Nasuprot tome, interes za filozofiju i način na koji filozofsko djelo tretira pojmove i teme primarno je intelektualan, zanima nas istinitost onoga što nam filozof govori a ne način na koji to radi.

Vidimo dakle da upravo ono što je filozofiji i književnosti zajedničko predstavlja i način da odredimo granice među njima. Tematski koncepti koji su karakteristični za filozofiju mogu se pojavljivati u književnim djelima, no to neće književno djelo pretvoriti u filozofsko.³¹ Potreban je širi okvir—institucionalizirani okvir—koji omogućuje stvaranje, recepciju i vrednovanje djela.

Bibliografija

Baccarini E. 2010. "Reflective Equilibrium, Art, and Moral Knowledge", *Proceedings of the European Society for Aesthetics* 2, 20–33.

———. forthcoming in 2014. "Art, Moral Understanding, Radical Change", *Rivista Di Estetica*.

Berčić B. 2012. *Filozofija: svezak drugi* (Zagreb: Ibis Grafika).

³⁰ Naravno, to ne znači da će autor zaista uspjeti u svojoj namjeri i da će stvoriti estetski prihvatljivo književno djelo ili pak dobro filozofsko djelo. To isto tako ne isključuje mogućnost pogrešne klasifikacije.

³¹ Lamarque i Olsen primjerice ostaju skeptični glede toga može li književno djelo po sebi biti filozofsko i tvrde kako će to u velikoj mjeri ovisiti o interpretaciji (vidi Lamarque i Olsen 1994: treći dio).

- Borny G. 2006. *Interpreting Chekhov* (Canberra: ANU E Press).
- Carroll N. 2002. "The Wheel of Virtue: Art, Literature, and Moral Knowledge", *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 60, 3–26.
- Cowley M. 1985. *The Penguin Collected Stories of William Faulkner* (London: Penguin Books).
- Crane G. 2004. *Race, Citizenship, and Law in American Literature* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Dames N. 2005. "The Withering of the Individual: Psychology in the Victorian Novel" u F. O'Gorman (ur.), *A Concise Companion to the Victorian Novel* (Oxford: Blackwell), 91–112.
- Davies D. 2007. "Thought Experiments and Fictional Narratives", *Croatian Journal of Philosophy* 7, str. 29–45.
- Diamond C. 2010. "Henry James, Moral Philosophers, Moralism", u G. Hagberg G. and W. Jost (ur.), *A Companion to the Philosophy of Literature* (London: Wiley-Blackwell), 268–284.
- Eldridge, R. 2009. "Introduction", u R. Eldridge (ur.), *The Oxford Handbook of Philosophy and Literature* (Oxford: Oxford University Press).
- Gibson, J. 2007. *Fiction and the Weave of Life* (Oxford: Oxford University Press).
- . 2011. "Thick Narratives" u N. Carroll and J. Gibson (ur.), *Narrative, Emotion and Insight* (University Park: Pennsylvania State University Press), <http://louisville.edu/faculty/j0gibs02/Thick%20Narratives.pdf> (pristup svibanj 2011)
- Graham, G. 1996. "Aesthetic Cognitivism and the Literary Arts", *Journal of Aesthetic Education* 30, 1–17.
- Gray, R. and O. Robinson (ur.). 2004. *A Companion to the Literature and Culture of the American South* (Oxford: Blackwell).
- John, E. 2010. "Literature and the Idea of Morality", u G. Hagberg and W. Jos (ur.), *A Companion to the Philosophy of Literature* (London: Wiley-Blackwell).
- Kitcher, Ph. 2007. *Joyce's Kaleidoscope: An Invitation to Finnegans Wake* (Oxford: Oxford University Press).
- . 2013. *Deaths in Venice: The Cases of Gustav von Aschenbach* (New York: Columbia University Press).
- Lamarque, P. i S. Haugom Olsen. 1994. *Truth, Fiction, and Literature: A Philosophical Perspective* (Oxford: Oxford University Press).
- Lamarque, P. 1996. *Fictional Points of View* (Ithaca: Cornell University Press).
- . 2007. "Aesthetics and Literature: a Problematic Relation?", *Philosophical Studies* 135, 27–40.
- . 2009. *The Philosophy of Literature* (Oxford: Blackwell).

- Lear, J. 2005. "Allegory and Myth in Plato's Republic", u G. Santas (ur.), *The Blackwell Guide to Plato's Republic* (London: Wiley-Blackwell).
- McLarren Caldwell, J. 2004. *Literature and Medicine in Nineteenth-Century Britain: From Mary Shelley to George Eliot* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Milnes, T. 2003. *Knowledge and Indifference in English Romantic Prose* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Nussbaum, M. 1986. *The Fragility of Goodness* (Cambridge: Cambridge University Press).
- . 1990. *Love's Knowledge* (Oxford: Oxford University Press).
- . 2010. "Perceptive Equilibrium: Literary Theory and Ethical Theory", u G. Hagberg and W. Jost (ur.), *A Companion to the Philosophy of Literature* (London: Wiley-Blackwell).
- Olsen, S. H. 1978. *The Structure of Literary Understanding* (Cambridge: Cambridge University Press).
- . 1987. *The End of Literary Theory* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Person, L. S. 2007. *The Cambridge Introduction to Nathaniel Hawthorne* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Prijić-Samaržija, S. i I. Vidmar. 2012. "Fikcijsko svjedočanstvo", *Prolegomena* 11, 65–82.
- Roberts, R. C. i W. J. Wood. 2007. *Intellectual Virtues: An Essay in Regulative Epistemology* (Oxford: Clarendon Press).
- Rosen S. 2005. *Plato's Republic* (New Haven: Yale University Press).
- Saul, N. 2002. *Philosophy and German Literature, 1700–1990* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Shiner, R. A. 2010. "Philosophy and Literature: Friends of the Earth?", u G. L. Hagberg i W. Jost (ur.), *A Companion to the Philosophy of Literature* (London: Wiley-Blackwell).
- Shusterman, R. 2010. "Philosophy as Literature and More than Literature", u G. L. Hagberg i W. Jost (ur.), *A Companion to the Philosophy of Literature* (London: Wiley-Blackwell).
- Stein, G. 1979. "Knowing and Poetry", *Journal of Aesthetic Education* 13, 39–46.
- Swirski, P. 2007. *Of Literature and Knowledge: Explorations in Narrative Thought Experiments, Evolution, and Game Theory* (London: Routledge).
- Towner, T. 2008. *The Cambridge Introduction to William Faulkner* (Cambridge: Cambridge University Press).

Vidmar, I. 2012a. "Communicative View of Literature: A Case for Fictional Testimony", *Balkan Journal of Philosophy* 4, 81–92.

———. 2012b. "Plato's Ion in the Context of Literary Cognitivism", *Glasnik za Društvene Nauke* 4, 111–152.

———. 2013. "Literary Cognitivism and Epistemic Aims", u M. Arsenijević (ur.), *Beogradsko-riječki susreti: zbornik filozofskih radova* (Beograd: Institut za filozofiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu).

Vrettos A. 2002. "Victorian Psychology", u P. Brantlinger i W. B. Thesing (ur.), *A Companion to the Victorian Novel* (London: Wiley-Blackwell).

Warner, M. 2010. "Philosophy and Literature: Yesterday, Today and Tomorrow", u S. Schroeder (ur.), *Philosophy of Literature* (London: Wiley-Blackwell).

Young, J. O. 2001. *Art and Knowledge* (London: Routledge).